

УДК 343.98

DOI <https://doi.org/10.32782/2311-8040/2023-3-4>

ДЕТЕРМІНАНТИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Марко Сергій Іванович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
та криміналістики факультету № 1,
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
вулиця Городоцька, 26, Львів, 79000, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9778-0570>

***Анотація.** У науковій статті на основі вивчення нормативно-правових джерел, практики їх застосування та поглядів науковців з обраної тематики досліджено проблеми детермінації кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні. Здійснено класифікацію причин злочинності в зазначеній сфері залежно від рівня їхньої дії, за джерелами, за змістом і за природою виникнення. Виокремлено умови злочинності проти довкілля (часте реформування спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони природоохоронного законодавства; інфляція та безробіття, що зумовлює поширення незаконної вирубки лісових насаджень; неналежний рівень фінансування, технічної оснащеності, кадрового та ресурсного забезпечення природоохоронних державних органів тощо). Вказано на наявність прогалин і неузгодженості окремих положень екологічного законодавства, що, поряд з організаційно-технічними заходами в умовах воєнного стану в Україні, є основними детермінантами кримінальних правопорушень проти довкілля.*

Наголошено, що висока суспільна небезпека екологічної злочинності вимагає вжиття комплексних заходів для протидії злочинній поведінці осіб, чия діяльність становить загрозу не лише екології нашої країни, а і світовій екосистемі. Зроблено висновок, що значне хімічне забруднення ґрунтів і вод, вирубка лісів, знищення флори та фауни актуалізують вироблення єдиної державної політики у сфері боротьби з екологічною злочинністю, налагодження ефективної системи державного моніторингу стану довкілля, який дасть змогу зафіксувати реальний обсяг екологічної шкоди, якої завдано. Наведено аргументи на користь того, що національний план післявоєнного відновлення має передбачати заходи з відновлення та збереження екосистем, зокрема й на основі проведення кримінологічної експертизи нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища.

***Ключові слова:** кримінальні правопорушення, детермінанти, екологія, довкілля, навколишнє середовище.*

Marko Sergii. DETERMINANTS OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT IN UKRAINE

***Abstract.** In the scientific article, based on the study of normative and legal sources, the practice of their application and the points of view of scientists on the chosen topic, the problems of determining criminal offenses against the environment in Ukraine are investigated. The classification of the causes of crime in the specified area was carried out depending on the level of their action, by sources, by content and by the nature of occurrence. The conditions of crime against the environment are singled out (frequent reformation of specially authorized state bodies in the field of nature protection; inflation and unemployment, which cause the spread of illegal cutting of forest plantations; inadequate level of funding, technical equipment, personnel and resource provision of state nature protection bodies, etc.). The existence of gaps and inconsistencies in certain provisions of environmental legislation is indicated, which, along with organizational and technical measures in the conditions of martial law in Ukraine, are the main determinants of criminal offenses against the environment. It was emphasized that the high social danger of environmental crime requires the adoption of complex measures to combat the criminal behavior of persons whose activities pose a threat not only to the ecology of our country, but also to the global ecosystem. It was concluded that significant chemical pollution of soil and water, deforestation, destruction of flora and fauna, actualizes the development of a unified state policy in the field of combating environmental crime, the establishment of an effective system of state monitoring of the state of the environment, which will make it possible to record the real amount of environmental damage caused. Arguments are given that the national post-war recovery plan should*

include measures to restore and preserve ecosystems, in particular on the basis of a criminological examination of regulatory legal acts in the field of environmental protection.

Key words: *criminal offenses, determinants, ecology, environment, environment.*

Вступ. Наслідком будь-якого екологічного правопорушення є зміна корисності навколишнього середовища, тобто збитки, завдані екосистемі та її ресурсам, а в кінцевому результаті – людині, її життю та здоров'ю у взаємозв'язку з навколишнім середовищем. Проблематика охорони довкілля особливої гостроти набуває в умовах збройної агресії проти України. Масові лісові пожежі внаслідок обстрілів, військова техніка, ракети, боєприпаси, нафтопродукти, що отруюють ґрунт і водні ресурси, викиди хімічних речовин через обстріли промислових підприємств, ризики радіаційних аварій – ось лише невеликий перелік загроз, які несе військова агресія для екології не лише України, а й усього світу [1]. Такі дії не лише впливають на природне середовище, спричиняють деградацію дикої природи та скорочення біорозмаїття, зростання рівня забруднення тощо, але й руйнують екологічну рівновагу, шкодять цілим екосистемам і ставлять під загрозу людське здоров'я [2].

Станом на березень 2023 р. прокурори екологічних прокуратур залучені до розслідування 104 військових злочинів, що завдали шкоди довкіллю, з них 11 розпочато за фактом екоциду [3], і це не остаточна цифра, оскільки за відсутності вільного доступу й обмежену можливість ліквідації негативних наслідків пошкоджень неминуче акумулюються масштаби негативних впливів на довкілля України.

Водночас варто зазначити, що відповідні державні заходи із запобігання, розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії є малоефективними через їхню високу латентність і неосяжні масштаби. Окрім того, у деяких регіонах спостерігається збільшення кількості випадків незаконного використання природних ресурсів, що може бути зумовлено, зокрема, зосередженням зусиль працівників правоохоронних органів не на запобіганні таким кримінальним правопорушенням, а насамперед на виконанні завдань із протидії збройній агресії, фіксації злочи-

нів проти життя, здоров'я, миру, людяності та правопорядку. Також існує низка проблем, пов'язаних із недосконалістю правового регулювання та відсутністю належної напрацьованої практики із протидії кримінальним правопорушенням у сфері охорони навколишнього природного середовища в умовах збройної агресії [4].

Перешкоджання впливу зазначених та інших детермінантів злочинності у сфері довкілля потребує комплексного підходу до життя державних і громадських, регулюючих і охоронних, економічних і організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення правомірної поведінки громадян. Викладене зумовлює актуальність наукового аналізу детермінантів кримінальних правопорушень проти довкілля в Україні з метою вироблення адекватних заходів протидії.

Матеріали та метод. Методологічною основою наукової статті є діалектичний метод, який використано під час вивчення єдності, взаємозв'язку, а також відмінності таких понять, як «детермінанти», «причини», «умови» кримінальних правопорушень проти довкілля. З використанням методів аналізу та синтезу визначено місце та роль детермінантів екологічної злочинності. Структурно-функціональний метод, методи класифікації та групування допомогли в дослідженні комплексу причин і умов кримінальних правопорушень проти довкілля, виокремленні найбільш вагомих із них в умовах військової агресії на території України. Логіко-семантичний метод використано для з'ясування особливостей правового регулювання правовідносин у сфері охорони навколишнього природного середовища, визначення сутності організаційно-технічних заходів, спрямованих на запобігання відповідним протиправним діям. Герменевтичний метод застосовано для наукового аналізу кримінальних правопорушень у сфері охорони навколишнього природного середовища. Формально-логічний

метод використано для обґрунтування критеріїв поділу причин і умов злочинності проти довкілля в умовах воєнного стану в Україні.

Результати. Кримінальні правопорушення проти довкілля можна визначити як передбачені кримінальним законом діяння, що посягають на довкілля та його компоненти, на екологічну безпеку населення та територій, полягають у безпосередньому протиправному використанні природних об'єктів або у протиправному впливі на них, що призводить до негативних змін стану та якості довкілля. Такі кримінальні правопорушення мають своїм родовим об'єктом суспільні відносини, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища, охорону безпечного екологічного стану біосфери [5].

Кримінальні правопорушення проти довкілля прийнято вважати правопорушеннями без «безпосередньої» жертви – шкода завдається насамперед навколишньому середовищу та її компонентам, які зі зрозумілих причин не можуть самостійно активно обстоювати свої інтереси в судових процесах. Однак такі протиправні дії завданням шкоди навколишньому середовищу знищують біологічну основу життєдіяльності й існування людини й інших живих істот.

Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також учинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу, визначається поняттям «екоцид». Згідно з міжнародним правом під екоцид підпадають факти цілеспрямованого негативного впливу на природне середовище, зокрема й під час бойових дій. Особливо тяжкою формою екоциду є воєнний екоцид – порушення екосистем середовища проживання людини внаслідок бойових дій, спрямованих на досягнення воєнної та політичної мети [6, с. 732]. У контексті вчинення таких кримінальних правопорушень в умовах війни О. Стегній здійснив їх поділ за критеріями: 1) безпосередньої шкоди навколишньому природному середовищу та 2) техногенного спрямування, пов'язаного з порушенням екологічної безпеки для живої природи та людини [7, с. 79].

Як зазначає А. Закалюк, детермінація злочинності – це вся сукупність явищ, процесів, фактів, проявів, з якими вона взаємопов'язана та якими вона зумовлена [8, с. 187]. Формами детермінації злочинності є причини й умови. Причини безпосередньо породжують злочинність, а умови сприяють причинам і створюють можливість їх злочинного втілення.

Взявши за основу загальні доктринальні уявлення про класифікацію причин злочинності, причини вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля можна класифікувати за рівнем їхньої дії: загальні причини; причини окремих видів злочинності (спеціально-кримінологічні); причини конкретних кримінальних правопорушень; за джерелами: внутрішні, зовнішні (мають міжнародний, транснаціональний характер); за змістом: соціально-психологічні (більшість причин злочинів криється у психології злочинця); соціально-економічні; політичні; ідеологічні; виховні; правові; організаційно-управлінські; за природою виникнення: об'єктивні, суб'єктивні, змішані (більшість таких причин мають як об'єктивну, так і суб'єктивну природу).

З огляду на збройну агресію на території України можемо виокремити причини вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля: 1) пов'язані із впливом на природне середовище; 2) пов'язані з незаконним природокористуванням. Така класифікація через свою багатоаспектність потребує детальної уваги в межах окремої наукової статті.

На нашу думку, так чи інакше більшість причин кримінальних правопорушень проти довкілля в умовах особливих правових режимів зосереджуються в організаційно-технічній і правовій сферах. Не є винятком у цьому плані причинний комплекс злочинності проти довкілля в Україні.

Причинами забруднення чи засмічення можуть стати дії чи бездіяльність держав, органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання чи фізичних осіб, допущені внаслідок надзвичайних ситуацій та/або збройної агресії та бойових дій під час дії воєнного стану [9].

Подекуди це може бути продиктовано неналежним або неефективним правовим регулюванням правовідносин у сфері довкілля, природокористування, контролю за ними.

Зокрема, на підставі п. 1 постанови Кабінету Міністрів України № 263 від 12 березня 2022 р. «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану» з метою відведення загрози національній безпеці обмежено доступ до деяких реєстрів і баз даних, які містять інформацію про обіг природних ресурсів, спеціальні дозволи на їх використання тощо [10]. Ужиті законодавчі заходи деяким чином обмежили можливості громадських організацій як важливого суб'єкта впливу на забезпечення дотримання законності у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Також постановою Кабінету Міністрів України № 303 від 13 березня 2022 р. «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» припинено проведення планових і позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період воєнного стану [11]. Водночас у п. 2 цієї постанови зазначається, що протягом періоду воєнного стану дозволено здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) в окремих сферах, за наявності загрози, що має значний негативний вплив на захист навколишнього природного середовища та гарантування безпеки держави, проте виключно на підставі рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідній сфері [11]. Безсумнівно, відсутність повноцінного державного контролю істотно впливає на кількість порушень, які допускають громадяни та суб'єкти господарювання у сфері охорони навколишнього природного середовища.

В умовах військової агресії проблеми в галузі лісового господарства України набули таких масштабів, що спонукали до видання Указу Президента України № 675/2022 від 29 вересня 2022 р. про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України

«Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» [12].

Серед іншого, складна ситуація на ринку енергоресурсів у сотні разів підвищила попит населення на купівлю деревини для опалення домівок, у зв'язку із чим стрімко почали зростати незаконні порубки лісів, навіть спостерігались випадки шахрайства в цій сфері. Так, з огляду на попит серед населення, шахраї розміщують оголошення в інтернеті про продаж дров для опалення та вимикають телефони відразу після отримання передплати на карту [7, с. 83].

Від умов, що породжують учинення конкретної дії, залежить вибір способу реалізації злочинного наміру, об'єкта злочинного посягання. На нашу думку, основними умовами злочинності проти довкілля можуть бути такі:

- постійне реформування спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони природокористування, що не дозволяє повною мірою використовувати потенціал природних ресурсів;
- прогалини, декларативність, неузгодженість положень екологічного законодавства;
- низька екологічна культура населення, невисока ефективність екологічного виховання й освіти;
- невідповідність рівня фінансування, технічної оснащеності, кадрового та ресурсного забезпечення природоохоронних державних органів складності вирішуваних ними завдань;
- розрив господарських зв'язків, порушення проєктних технологій, зростання аварійності виробництва;
- інфляція та безробіття, що зумовлює поширення незаконної вирубки лісових насаджень, незаконне полювання та видобуток водних біологічних ресурсів;
- урбанізація населення та розвиток науково-технічного прогресу, що свідчить про різні можливості для задоволення потреб людини;
- деформація правової, моральної й екологічної свідомості, які проявляються в корисливій мотивації, нехтуванні екологічними інтересами з метою розвитку економіки,

нехтуванням кримінально-правовими заборонами.

Виходячи із представлених класифікацій, можна зробити висновок про те, що причини нерозривно пов'язані з умовами, оскільки в сукупності вони є, так би мовити, «катализаторами» виникнення злочинності проти довкілля.

Поширена думка про те, що злочинність спочатку властива кожному суспільству, а спільною причиною злочинності є соціальні суперечності, які з неминучістю викликають зіткнення інтересів – конфлікти. Серед суспільних суперечностей, властивих будь-якому соціуму, можна виділити основні взаємопов'язані групи: економічні, політичні, власне соціальні, моральні тощо. Підґрунтям для зазначених груп в умовах українського сьогодення є військова агресія, прояви якої також утворюють окремі протиправні діяння проти довкілля.

Важливу роль у боротьбі зі злочинністю проти довкілля відіграє об'єднання зусиль правоохоронних органів різних держав щодо припинення екологічної злочинної поведінки, нейтралізації всіх етапів учинення кримінальних правопорушень: планування, незаконного видобутку ресурсів, транспортування, збуту та відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом. Удосконалення міжнародного законодавства дозволить створити лише на рівні окремих держав комплексну систему заходів протидії екологічній злочинності та забезпечити уніфікацію національних законодавчих систем з погляду термінології, складів, а також санкцій, які застосовуються за вчинення екологічних кримінальних правопорушень у глобальному вимірі.

Актуальною проблемою для світової цивілізації є створення механізму гарантування екологічної безпеки, притягнення винних до відповідальності за вчинення відповідних

кримінальних правопорушень. Згуртованість міжнародної спільноти для подолання глобальних екопроблем і масштабного екоциду в Україні має бути такою ж, як і щодо підтримки озброєнням і фінансами [13].

Висновки. Основні причини кримінальних правопорушень проти довкілля можна класифікувати за такими критеріями: за рівнем їхньої дії, за джерелами, за змістом та за природою виникнення. Основними умовами злочинності проти довкілля визначено: постійне реформування спеціально уповноважених державних органів у галузі природокористування; інфляцію та безробіття, що зумовлює поширення незаконної вирубки лісових насаджень; неналежний рівень фінансування, технічної оснащеності, кадрового та ресурсного забезпечення природоохоронних державних органів тощо.

Основними детермінантами кримінальних правопорушень проти довкілля є прогалини та неузгодженості окремих положень екологічного законодавства поряд з організаційними заходами в умовах воєнного стану в Україні. Це вимагає вжиття комплексних заходів із протидії злочинній поведінці, яка становить загрозу світовій екосистемі, актуалізує вироблення єдиної державної політики у сфері боротьби з екологічною злочинністю, налагодження ефективною системи державного моніторингу стану довкілля, що дасть змогу зафіксувати реальний обсяг завданої екологічної шкоди, ужити заходів до системного пред'явлення судових вимог у сплаті репарацій за шкоду, якої завдано довкіллю України. Національний план післявоєнного відновлення має включати заходи з відновлення та збереження екосистем, зокрема й на основі аналізу нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Зупинити екоцид в Україні зможемо лише за підтримки всієї світової спільноти – у цьому впевнені в Комітеті з питань бюджету. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html>.
2. Метик Т. Хто притягне росію до відповідальності за злочини проти довкілля. URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/468407-khto-prytiahne-rosiiu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proti-dovkillia>.

3. Генпрокуратура розслідує 11 скоєних від початку війни випадків екоциду. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-conference/895822.html>.
4. Як подолати найбільш проблемні питання протидії кримінальним правопорушенням у сфері охорони довкілля в умовах збройної агресії. URL: <https://ecolog-ua.com/news/yak-podolaty-naybilsh-problemni-pytannya-protydiyi-kryminalnym-pravoporushennyam-u-sferi>.
5. Мурихін С. Система екологічних злочинів за кримінальним кодексом України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 6. Т. 3. С. 50–56.
6. Machlis G.E., Hanson T. Warfare Ecology. *BioScience*. 2008. Vol. 58. 3. P. 729–736.
7. Стегній О. Соціально-екологічні ризики російсько-української війни. *Українське суспільство в умовах війни* : колективна монографія ; за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Інститут соціології НАН України, 2022. С. 77–87.
8. Закалюк А. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : ВД «Ін Юре», 2007. 424 с.
9. Васильєва Д., Дацив С. Як держава фіксуватиме шкоду, завдану землям та ґрунтам внаслідок війни. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/yak-derzhava-fiksuvatime-shkodu--zavdanu-zemlyam-ta-runtam-vnaslidok-viyuni.html>.
10. Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України № 263 від 12.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>.
11. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України № 303 від 13.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>.
12. Про введення в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про охорону, захист, використання та відтворення лісів України в особливий період» : Указ Президента України № 675/2022 від 29.09.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675/2022#Text>.
13. Попова О. Не допустити екологічного «відступу». URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/ne-dopustiti-ekolohichnoho-vidstupu.html>.

References:

1. We will be able to stop ecocide in Ukraine only with the support of the entire world community – the Budget Committee is confident of this. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/224071.html>.
2. Metyk, T. Who will hold Russia accountable for crimes against the environment. URL: <https://wz.lviv.ua/ukraine/468407-khto-prytiahne-rosiiu-do-vidpovidalnosti-za-zlochyny-proty-dovkillia>.
3. The Prosecutor General’s Office is investigating 11 cases of ecocide committed since the beginning of the war. URL: <https://interfax.com.ua/news/press-conference/895822.html>.
4. How to overcome the most problematic issues of combating criminal offenses in the field of environmental protection in conditions of armed aggression. URL: <https://ecolog-ua.com/news/yak-podolaty-naybilsh-problemni-pytannya-protydiyi-kryminalnym-pravoporushennyam-u-sferi>.
5. Murikhin, S.V. The system of environmental crimes according to the Criminal Code of Ukraine. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*. 2018. Vol. 6, vol. 3. Pp. 50–56 [in Ukrainian].
6. Machlis, G.E., Hanson, T. Warfare Ecology. *BioScience*. 2008. Vol. 58, 3. P. 729–736.
7. Stegnii, O. Socio-ecological risks of the Russian-Ukrainian war. Ukrainian society in the conditions of war : Qty. monogr. / under the editorship E. Holovahy, S. Makeeva. Kyiv : Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2022. P. 77–87 [in Ukrainian].
8. Zakaliuk, A.P. Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice : in 3 books. Book 1 : Theoretical principles and history of Ukrainian criminological science. Kyiv : Ed. House “In Yure”, 2007. 424 p. [in Ukrainian].
9. Vasylieva D., Datsiv S. How the state will record the damage caused to lands and soils as a result of the war. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/yak-derzhava-fiksuvatime-shkodu--zavdanu-zemlyam-ta-runtam-vnaslidok-viyuni.html>.
10. Some issues of ensuring the functioning of information and communication systems, public electronic registers in the conditions of martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 263 of March 12, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text>.
11. On the termination of measures of state supervision (control) and state market supervision in conditions of martial law : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 303 of March 13, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>.

12. On the implementation of the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine “On protection, protection, use and reproduction of forests of Ukraine in a special period” : Decree of the President of Ukraine № 675/2022 dated September 29, 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675/2022#Text>.

13. Popova, O. Prevent ecological “retreat”. URL: <https://zn.ua/ukr/reforms/ne-dopustiti-ekolohichno-ho-vidstupu.html>.